

ДАЛЕКОСХІДНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В УМОВАХ КОЛОНІАЛЬНОГО СУПЕРНИЦТВА З РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ НА РУБЕЖІ XIX–XX СТ.

Жуков О. В.

ВСТУП

На рубежі XIX – XX ст. Велика Британія була однією з наймогутніших і найбагатших країн світу. Проте у першому десятилітті XX століття імперія стояла на порозі великих змін щодо ведення вигідної зовнішньої політики в Європі і, відповідно до цього, на Далекому Сході.

Спираючись на могутній флот і великий економічний потенціал, вміло граючи на японо-китайських та японо-російських суперечностях у цьому регіоні, Британії впродовж значного часу вдавалося залишатися не зв'язаною будь-якими серйозними військовими зобов'язаннями. Проте зростання напруженості в Європі та протистояння між країнами за перерозподіл колоній робили таку позицію Великої Британії надзвичайно вразливою. Правлячі кола Великобританії дійшли висновку, що політика «блискучої ізоляції» починала втрачати перспективи на успіх через різке загострення міжнародних суперечностей.

Відповідно для міжнародних відносин на Далекому Сході є характерною гострота протиріч між провідними державами світу, особливо Великобританією, Німеччиною, Росією та США і Японією в Тихому океані, постійна загроза війни через їх економічні та політичні інтереси. Дослідження дипломатичного досвіду врегулювання протиріч між провідними країнами світу на сьогоднішній день допоможе краще простежити дихотомію взаємодій провідних країн світу.

Аналіз історіографії та джерел. Історіографічний огляд означеної проблематики представлений достатньою кількістю ґрунтовних робіт. У 20 – 30-х рр. далекосхідний аспект суперництва держав на зламі століть розглянуто в книгах Г. З. Вуда «Китай, США і англо-японський союз»¹, А. Л. П. Денніса «Англо-японський союз»², П. Джозефа

¹ Wood G. Zay. China, USA and Anglo-Japanese Alliance. N.Y.: Fleming H. Revell Company, 1921. 184 p.

² Dennis A.L.P. The Anglo-Japanese Alliance. Berkeley: University of California Press, 1923. 287 p.

«Іноземна дипломатія в Китаї, 1894–1900» [258] (1928)³, С. Маккордока «Британська далекосхідна політика 1894 – 1900»⁴ та ін. Їх, перш за все, цікавило питання формування англо-японського союзу й наслідків цього процесу для перегрупування сил у Європі. При цьому, автори визнавали, що метою Лондона й Токіо була протидія не лише Росії, але й, певною мірою, Німеччині й США.

У якості прикладу може бути представлена праця С. Маккордока, на думку якого, суперництво держав на Далекому Сході значною мірою впливало на формування їхньої зовнішньої політики загалом. Загострення англо-російських протиріч у Східній Азії та провал англо-німецьких переговорів 1898 р. про союз, сприяло тому, що Великобританія була змушена домовитися з Японією.

У 50–70-і рр. XX ст. опубліковано серію робіт, присвячених далекосхідній політиці великих держав і заснованих на комплексному аналізі нових архівних матеріалів, що стали доступними після Другої світової війни. Це дозволило вченим по-новому підійти до розгляду ключових питань історії міжнародних відносин кінця XIX–XX ст.

Аналіз цих праць показує, що найбільш плідними повоєнні десятиліття виявилися для істориків ліберально-критичного напрямку (Н. Пелковітц «Британське купецтво в Китаї та Форин офіс»⁵, П. Томпкінс «Російсько-американські відносини на Далекому Сході»⁶, Дж. Гоудсвард «Деякі аспекти виходу Британії з «блискучої ізоляції»⁷, Дж. Монгер «Кінець ізоляції. Британська зовнішня політика. 1900–1907»⁸, С. Говард «Блискуча ізоляція»⁹ та ін.

У той же час представники консервативно-апологетичного напрямку (Дж. А. С. Гренвіл «Лорд Солсбері й зовнішня політика»¹⁰,

Українські вчені розпочали вивчення історії міжнародних відносин і зовнішньої політики після отримання Україною незалежності.

³ Joseph P. Foreign diplomacy in China. 1894–1900. N.Y., 1928. 524 p.

⁴ McCordock R.S. British Far Eastern policy, 1894–1900. N.Y. : Columbia University Press, 1931. 376 p.

⁵ Pelcovits N.A. Old China Hands and the Foreign Office. N.Y.: King's Crown Press, 1948. 317 p.

⁶ Tompkins P. American-Russian Relations in the Far East. N.Y. : The Macmillan Company, 1949. 426 p.

⁷ Goudswaard J.M. Some Aspects of the End of Britain's Splendid Isolation. 1898–1904. Rotterdam, 1952. 392 p.

⁸ Monger G.W. The End of Isolation. British Foreign Policy. 1900–1907. London : T. Nelson, 1963. 343 p.

⁹ Howard C. Splendid Isolation. N.Y., 1967. 418 p.

¹⁰ Grenville J.A.S. Lord Salisbury and Foreign Policy. London, 1964. 515 p.

Протягом 20-ти років було захищено й опубліковано роботи з історії США, Франції, Німеччини, Австрії, Іспанії, Угорщини, Румунії та інших країн. При цьому увагу приділено зазвичай відносинам цих держав з Україною впродовж останніх десятиліть. Низку робіт, присвячено англо-російському протистоянню в Середній Азії й на Близькому Сході в останній третині XIX ст. – першій чверті XX ст. Щодо Великобританії, то її зовнішня й колоніальна політика знайшла своє відображення у роботах: Д. В. Грицьких «Імперія Цин в зовнішній політиці Великобританії, 1830–1842 рр.»¹¹, О. В. Набоки «Тайвань і політика Великобританії на Далекому Сході, 20–90-і рр. XIX ст.»¹². У контексті нашої роботи особливого інтересу набуває дослідження Т. Г. Богданової «Джон Хей і американо-англійські стосунки в Китаї (1897–1900)»¹³. На її думку, у вказаний період склалися передумови для зближення Лондона й Вашингтона, було зроблено все можливе, аби ліквідувати «російську загрозу» в регіоні й підсилити там позиції англосакських країн.

Незважаючи на сказане вище, проблема російсько-англійського протистояння в Східній Азії залишається практично не вивченою.

На закінчення історіографічного аналізу зазначимо, що велика кількість праць з історії міжнародних відносин в АТР зовсім не означає вичерпності теми, багато аспектів якої ще потребують поглибленого вивчення.

Починаючи з 1922 р. Центральне архівне управління РРФСР і СРСР розпочало планомірну публікацію архівних документів, значну частину яких присвячено зовнішньополітичній діяльності великих держав, зокрема й в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Матеріали було розміщено в науково-історичному журналі «Красный архив»¹⁴, що виходив з 1922 по 1941 рр. Загалом вийшло у світ 106 томів. На сторінках видання було розміщено цінні відомості з таких тем, як: «Листування про підкуп китайських сановників Лі Хунчжана та Джан Інхуана», «Боксерське повстання», «З епохи японо-китайської війни», «Перші кроки російського імперіалізму на Далекому Сході (1888–1903)», «Вільгельм II про захоплення царською Росією Порт-Артура»,

¹¹ Грицьких Д.В. Імперія Цин у зовнішній політиці Великої Британії, 1830–1842 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук Луганськ, 2010. 20 с.

¹² Набока О.В. Тайвань та політика Великобританії на Далекому Сході в 20–90-х рр. XIX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Луганськ, 2006. 20 с.

¹³ Богданова Т.Г. Джон Хей та американо-англійські відносини в Китаї (1897–1900): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Тетяна Геннадіївна Богданова. Луганськ, 2010. 20 с.

¹⁴ Красный архив. Т. II, XIV, XXI, L–LII, LVIII, LXXXVII. Москва: Изд-во Центрального архива РСФСР и СССР, 1922–1941.

«Захоплення Німеччиною Кіао-Чао в 1897 р.» тощо. Головна цінність цих документів полягає в тому, що, на відміну від британських і німецьких, вони друкувалися повністю, без скорочень, пропусків та викривлень. Крім того, вступні статті та коментарі до добірки матеріалів робили видатні історики, серед яких можна назвати М. М. Покровського, Е. В. Тарле, Ф. А. Ротштейна, А. М. Зайончковського та ін.

При висвітленні процесу формування політики Лондона на Далекому Сході великого значення набуває фундаментальне багатотомне зібрання «British Documents on the Origins of the war, 1898–1914. Vol. I. – II.»¹⁵, яке протягом багатьох десятиліть викликає інтерес у дослідників. Створення колекції було розпочато істориками Дж. Гучем та Г. Темперлі в 1924 р. за рішенням британського уряду й завершено лише напередодні Другої світової війни, після виходу 11 томів, що містили 8559 документів.

У зібранні містяться цінні матеріали з ряду світових проблем кінця XIX – початку XX ст. (англо-французькі, англо-німецькі і англо-російські протиріччя, зокрема й на Далекому Сході, російсько-японська війна, Боснійська криза, Балканські війни, проблема Чорноморських проток та ін.)

Документи, безпосередньо пов'язані з історією міжнародних відносин досліджуваного періоду в Тихоокеанському регіоні, містяться в перших двох томах збірника. Ці матеріали (листування й записки послів, тексти договорів, меморандуми провідних діячів Форин офісу) дозволяють докладно висвітлити процес англо-німецьких та англо-японських переговорів 1898–1902 рр. про формування антиросійського союзу. У той же час необхідно враховувати, що публікація має офіційний характер та є відображенням думки британських правлячих кіл.

Спогади лорда Едуарда Грея «Двадцять п'ять років, 1892–1916»¹⁶, який обіймав з 1892 по 1895 рр. посаду заступника міністра закордонних справ, а з 1905 по 1916 рр. – голови британського зовнішньополітичного відомства також дуже цінні, особливо для розуміння британської політики на Сході.

У своїй книзі колишній міністр, прибічник активної колоніальної експансії, порушує найважливіші питання світової політики кінця XIX – початку XX ст. велику увагу, при цьому, приділяючи відносинам

¹⁵ British Documents on the Origins of the war, 1898–1914. Vol. I. – II. London : His Majesty's Stationary Office, 1927.

¹⁶ Grey of Fallodon, E. Twenty-five years, 1892–1916. Vol. I. N.Y. : Frederick A. Stokes company, 1925. 334 p.

Grey of Fallodon, E. Twenty-five years, 1892–1916. Vol. II. N.Y. : Frederick A. Stokes company, 1926. 378 p.

Великобританії з Німеччиною, Францією та Росією; ситуації на Далекому Сході, Близькому Сході, Балканському півострові тощо.

Ще одну групу джерел належать періодичні видання того часу. Особливу цінність становлять російські й англійські газети кінця XIX – початку XX ст., які дозволяють скласти уявлення про громадську думку щодо політики російського й британського кабінетів на Далекому Сході.

На сторінках таких видань, як «Таймс»¹⁷, «Обсервер»¹⁸ та ін. можна знайти тексти офіційних документів, повідомлення з місця подій, статті політичного характеру тощо. Автори статей і листів до редактора, зазвичай, переконували читача у важливості розширення торгівлі з Китаєм і зміцнення там позицій Великобританії. У той же час, головною перешкодою на шляху до реалізації цієї мети вважалася Росія, далекосхідний курс якої англійські журналісти вважали «вкрай агресивним».

У свою чергу російські газети «Московские ведомости»¹⁹, «Санкт-Петербургские ведомости»²⁰, «Гражданин»²¹ тощо виступали апологетами політики свого уряду й звинувачували Лондон у намірі встановити монопольне панування на Далекому Сході на шкоду інтересам інших держав.

Загалом, виконаний джерелознавчий та історіографічний аналіз дозволяє переконатися в необхідності подальшої розробки й вивчення проблеми російсько-англійських протиріч на Далекому Сході. Наявність документальних матеріалів створює реальну можливість вирішення поставлених завдань.

1. Зовнішня політика й дипломатія Росії та Великобританії у зв'язку з японо-китайською війною, 1894–1895 рр.

До середині 90-х рр. міжнародне становище на Далекому Сході ускладнюється. Енергійний початок будівництва Транссибірської магістралі Росією викликав занепокоєність її супротивників у регіоні. Західні держави, і перш за все Великобританія, побоювалися не стільки економічної конкуренції, скільки посилення російської військової могутності.

Можливе посилення Росії турбувало і Японію. Масштаби російської загрози, як часто буває, навмисне перебільшувалися. Тому, токійський

¹⁷ Times. London, 1891–1902.

¹⁸ Obsever. London, 1895–1898.

¹⁹ Московские ведомости. Москва, 1895 1898.

²⁰ Санкт-Петербургские ведомости. СПб., 1895–1900.

²¹ Гражданин. СПб., 1896–1905.

уряд із самого початку розглядав Велику Сибірську залізницю як серйозну загрозу своїм експансіоністським планам та проводив політику, розраховуючи на випередження конкурента.

У зв'язку з цим у Токіо підсилювалися антиросійські настрої. Японські публіцисти прагнули виставити спорудження Росією Сибірської залізниці як причину необхідності активізації японської політики, незважаючи на те, що будівництво дороги тільки розпочалося й повинно було тривати роки. Японський представник у Сеулі Оїсі, прибувши ще в лютому 1893 р. до корейського порту Чемульпо, виголосив промову, у якій заявив, що «Далекий Схід повинен складати надбання Японії та Китаю і Європа як їхній спільний ворог повинна бути вигнана з цих країв». Оїсі був представником тієї групи дипломатів, які вже починали пропагувати ідею японського володарювання в Східній Азії. Посаду японського міністра-резидента в Кореї він отримав за написання одного твору, відомого й у Японії, і за кордоном. У своїй книзі Оїсі рекомендував знищити Росію, відняти в неї Сибір до Уралу й обернути її на район для колонізації всіх націй²². Голова Таємної ради Японії маршал Ягамата в інтерв'ю від 29 червня 1894 р. заявив, що Японії не слід чекати, поки Росія закінчить будівництво Сибірської залізниці, а Франція утвердиться в Сіамі. Японські правлячі кола прагнули ліквідувати будь-який вплив європейських держав на Далекому Сході й установити там панування Токіо. Багато японських дипломатів і члени кабінету міністрів також вважали, що для здійснення своїх планів Країні Вранішнього Сонця доведеться зіштовхнутися з Росією.

Щодо Китаю Токіо прагнув зайняти те ж становище, що й західні держави, тобто нав'язати Цинській імперії нерівноправні договори. Це сприяло б посиленню японських позицій на китайському ринку, але примусити Китай поступитися в цьому питанні могла тільки його військова поразка.

Тому, коли навесні 1894 р. у Кореї почалося народне повстання, очолюване сектою Тонхак («східне вчення»), правлячі кола Японії вирішили використати його як привід для конфлікту з Пекіном.

Корейські війська опинилися не в змозі впоратися з цим рухом і уряд Кореї звернувся по допомогу до свого сюзерена – Китаю. 6 червня 1894 р. з Тяньцзіня було відправлено 1500 китайських солдат, за якими незабаром пішли ще 750 солдат і три військові кораблі. Відповідно до Тяньцзіньської конвенції китайський уряд інформував про це Японію. Канцлер Піднебесної імперії Лі Хунчжан офіційно повідомив

²² Нарочницький А.Л. Губер А.А., Сладковский М.И., Бурлингас И.Я. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. I. Москва : Мысль, 1973.С. 164.

японський уряд і російського посланника в Пекіні про те, що війська будуть відведені негайно після придушення «безладів»²³.

Відправлення китайських військ до Кореї було тут же використано японцями для втручання в корейські справи. Токійський кабінет негайно приступив до відправки своїх військ на корейський півострів, і вже до середини червня японських військ у Кореї було більше, ніж китайських. Під їхнім контролем опинився Сеул. Повстання тонхаків було придушене, але Японія не збиралася виводити свої війська. Запропонувавши чосонському уряду створити спільну комісію для розгляду вироблених ним реформ, японський уряд ультимативно заявив, що «до тих пір, поки ці зміни не будуть проведені на користь Японії, японські війська не будуть виведені»²⁴.

У кінці липня 1894 р. японські війська зайняли королівський палац. Корейська королівська сім'я була переведена в японське посольство. На чолі уряду був поставлений колишній регент, батько арештованого короля – Те Уонь Гунь. В особі 80-річного чоловіка японці знайшли зручне знаряддя для того, щоб прикрити свої загарбницькі плани боротьбою за «незалежність» корейської держави. 25 липня Японія розпочала бойові дії проти Китаю. Її війська несподівано атакували англійський транспорт «Гаошен», зафрахтований для перевезення китайських солдатів. Судно було потоплене, з 1300 осіб урятувалося не більше 170. 27 липня Те Уонь Гунь під тиском Токіо змушений був оголосити Китаю війну та офіційно звернутися до Японії з проханням про допомогу для вигнання китайських військ з корейської території. І лише 1 серпня відбулося офіційне оголошення війни. Отже, японський дипломатії належить «честь» введення в міжнародну практику нового часу звичаю починати війну без її оголошення.

Успіхи Японії у війні створили загрозу розпаду Китаю й перспективу нового народного повстання. З найбільш зацікавлених у Далекому Сході держав для двох – Великобританії та Росії – було однаковою мірою важливо зберегти маньчжурську династію. Однак дуже швидко виявилася й принципова різниця у поглядах двох країн щодо японо-китайського конфлікту. Якщо для Санкт-Петербурзького кабінету було принципово важливо не допустити посилення Японії біля своїх кордонів, то Уайтхолл погоджувався миритися з успіхами японців, сподіваючись у майбутньому використати їх проти свого російського супротивника.

²³ Нарочницкий А.Л. Губер А.А., Сладковский М.И., Бурлингас И.Я. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. I. Москва : Мысль, 1973. С. 167.

²⁴ Международные отношения на Дальнем Востоке (1870–1945 гг.). Москва : Государственное издательство политической литературы, 1951. С. 75.

Восени 1894 р. російський уряд займав стриману позицію. Він не втручався в події на Далекому Сході, хоча дії Японії викликали тривогу. Повідомлення про потоплення японцями «Гаошена» спричинило незадоволеність імператора Олександра III, але він був далекий від думки про втручання, особливо якщо воно пройде під керівництвом Великобританії.

Зазначимо, що до японо-китайської війни питання далекосхідної політики привертали увагу російського суспільства й преси порівняно рідко. Військовий конфлікт на Далекому Сході змінив ситуацію. У червні 1894 р. «Московские ведомости» першими чітко сформулювали позицію, характерну для правої преси, яка загалом досить точно відображала й погляди правлячих кіл: зміцнення Японії в Кореї стане прямим порушенням інтересів Росії, особливо якщо Токіо буде використаний третьою європейською державою. Росія не потерпить зміцнення Великобританії поблизу російського кордону на Тихому океані, її інтереси як і раніше вимагають, щоб Корея залишалася «майже незалежною державою»²⁵. Цю думку розділяли «Санкт-Петербуржские ведомости» і «Гражданин». Останній навіть радив, що у випадку, якщо Великобританія виявить бажання, скориставшись поразкою китайців, спробує встановити своє панування в Китаї, Російська імперія могла б зіграти на традиційному британському побоюванні перед посиленням загрози Британській Індії²⁶.

21 серпня 1894 р. у Петербурзі відбулася Особлива нарада, у порядку денному якої була проблема вироблення політики відносно ситуації на Далекому Сході. У цьому заході взяли участь міністр закордонних справ М. К. Гірс, військовий міністр П. С. Ванновський, керівник морського міністерства генерал-ад'ютант М. М. Чихачов, міністр фінансів С. Ю. Вітте й товариш міністра закордонних справ М. П. Шишкін. Обговорювалося питання як діяти Росії в разі перемоги однієї зі сторін, особливо якщо одна з них «намірилася порушити територіальну цілісність Кореї». М. К. Гірс доповів про хід переговорів з китайським та японським урядами і заявив, що, на його думку, Лі Хунчжан хотів би втягнути Росію в конфлікт між Китаєм та Японією. Виходячи з цього, його пропозиції про втручання були відхилені. Участі інших держав у конфлікті голова зовнішньополітичного відомства не побоюався, і знаходив, що проблему слід було вирішувати дипломатичним шляхом, на основі збереження статус-кво в Кореї.

²⁵ Московские ведомости. М., 1895–1898. 25.VI.1894, с. 3

²⁶ Гражданин. СПб., 1896–1905. 8.VIII.1894, с. 5

С. Ю. Вітте підтримав М. К. Гірса, але додав, що в разі перемоги однієї зі сторін, Санкт-Петербург має бути готовим не допустити втручання Великобританії. Тому, Росія має «приготуватися до опору»²⁷. Вітте також відзначив, що в разі необхідності кошти на військові потреби будуть знайдені. Голова морського відомства пішов ще далі, заявивши, що Росія могла б захопити острів Гончарова, який належить Кореї. Військовий міністр Ванновський особливо побоювався захоплення Кореї японцями. «Збереження status quo в Кореї, – сказав він, – повинно слугувати головним завданням нашої справжньої політики на Далекому Сході». Для Росії, на його думку, було б не вигідне завоювання Кореї Японією, яка, володіючи великою армією та флотом, зробилася б небезпечним для Росії сусідом. У результаті наради було ухвалено рішення утриматися від активного втручання в японо-китайську війну, але, дотримуючись спільної з іншими державами лінії, сприяти швидкому її припиненню. Для Росії бажаним результатом війни було б збереження status quo в Кореї. І, нарешті, було вирішено не робити спеціального оголошення про нейтралітет²⁸.

У Росії продовжували уважно стежити за ситуацією в Східній Азії, за політикою Великобританії та діями її флоту. Пропозиції Уайтхолла, зроблені в жовтні 1894 р., російський уряд не вважав вигідними. Йому представлялося ненадійним і ризикованим створення міжнародної комісії для гарантії незалежності Кореї, оскільки ця гарантія насправді стала б знаряддям британського впливу й зміцнила позиції Великобританії та Японії в Кореї. У Петербурзі ще вірили в обіцянки Японії не робити замах на формальну незалежність Кореї й уважали за краще чекати з'ясування позиції інших держав. До того ж обставини внутрішнього життя, а саме, хвороба й смерть 20 жовтня 1894 р. імператора Олександра III та воцаріння Миколи II уповільнили ведення справ.

20 січня 1895 р. у Петербурзі зібралася друга Особлива нарада під головуванням великого князя Олексія Олександровича. До цього часу визначився військовий успіх Японії та вірогідність того, що майбутні мирні умови можуть істотно порушити інтереси Росії на Далекому Сході. Учасники наради змушені були зважати на факт захоплення японцями таких стратегічних позицій, як Корея, частина Маньчжурії, Ляодунський півострів і порт Вейхайвей. У цій ситуації постало питання про доцільність спільно з іншими державами спробувати схилити Японію до помірності або ж вести відособлену лінію,

²⁷ Красный архив. Т. II, XIV, XXI, L–LII, LVIII, LXXXVII Москва : Издательство Центрального архива РСФСР и СССР, 1922 1941. т. LII, с. 40.

²⁸ Там само. с. 44.

добиваючись для себе територіальних гарантій вільного плавання через Корейську протоку.

Міністерство закордонних справ запропонувало захопити острів Каргодо, який, на його думку, міг би стратегічно компенсувати Росію. З приводу цієї пропозиції на нараді розвернулася жвава дискусія. Морський міністр, не сподіваючись на готовність флоту, запропонував краще діяти на суші та зайняти частину Маньчжурії. Але військовий міністр генерал-ад'ютант П. С. Ванновський відкинув можливість використовувати проти Японії сухопутні сили.

Тоді С. Ю. Вітте висловився за першу із запропонованих на нараді альтернатив. Він уважав за необхідне виграти час для закінчення будівництва Сибірської залізниці, що дозволить Росії «виступити у всеозброєнні наших матеріальних коштів і зайняти відповідне становище в справах Тихого океану». Вітте також висловився за збільшення морських сил Росії на Тихому океані як засіб чинити тиск на Японію й спонукати Великобританію разом з іншими державами сприяти швидкому припиненню війни²⁹.

Урешті-решт, було вирішено спробувати увійти в згоду з Великобританією та Францією про спільні дії щодо Японії з метою забезпечення незалежності Кореї.

У той же час, британська дипломатія з самого початку війни на Далекому Сході проявляла велику активність, а англійські військові кораблі знаходилися напоготові. Як уже зазначалося вище, англо-японські суперечності, особливо гострі в 1854–1894 рр., дещо пом'якшилися після відмови Лондона від нерівноправних договорів, але давати про себе знати й надалі. На початку війни правлячі кола Японії були незадоволені недостатньою, на їхню думку, доброзичливістю Великобританії до дій Токіо й небажанням британського кабінету порадити Китаю цілком і повністю поступитися Японії в усіх її вимогах та відмовитися від сюзеренітету над Кореєю. Японські військові поводитися щодо англійців безцеремонно, про що свідчать такі факти, як побиття японськими солдатами британського консула в Сеулі, спроби японців усунути з Кореї англійських митних чиновників і потоплення транспорту «Гаошен», незважаючи на піднятий на ньому англійський прапор. Ці дії японців викликали ворожі відгуки в більшості англійських газет.

Британські торгові кола на Далекому Сході побоювалися, що війна порушить нормальний перебіг торгівлі з Китаєм і скоротить її обороти. Вони вимагали від Японії збереження нейтральності Шанхаю –

²⁹ Красный архив. Т. II, XIV, XXI, L–LII, LVIII, LXXXVII Москва : Издательство Центрального архива РСФСР и СССР, 1922 1941. т. LII, с. 62–67.

«головного центру англійської торгової діяльності в Китаї». «Норт Чайна геральд» була занепокоєна, що в разі появи японців китайці винищать у місті всіх іноземців, яких вони ненавиділи як іноземних загарбників, та обурювалася з приводу доброзичливості лондонської преси, особливо «Таймз» щодо Японії. Серед іноземців у Шанхаї посилювався страх за свою долю в разі продовження війни, розвитку в Китаї народних хвилювань і припинення торгівлі. У свою чергу, японські газети ще в серпні закликали до походу на Пекін, що на думку далекосхідних кіл англійської буржуазії, могло призвести до падіння маньчжурської династії.

Ліберальна газета «Дейлі ньюз» особливо боялася такого розвитку подій. Значна частина британської буржуазії, усвідомлюючи свою економічну перевагу в Китаї, побоювалася, що в результаті війни становище зміниться в не вигідну для неї сторону, і висловлювала незадоволення японською агресією.

У жовтні – листопаді 1894 р. тривога з приводу продовження війни поширилася у Великобританії. Глава ліберального кабінету в 1894–1895 рр. лорд Розбері 25 жовтня 1894 р. виголосив промову, у якій висловив занепокоєння, що війна призведе до революції в Китаї. Лондон не бажав миритися з думкою про те, що час його неподільного панування на ринках Далекого Сходу добігає кінця. У листопаді в «Норт Чайна геральд» з'явилася тривожна стаття про те, що розпад або розділ Піднебесної імперії може підірвати торгівлю з нею, оскільки перевагу Великобританії в ній буде зведено нанівець.

Крім того, британська преса й влада на Далекому Сході побоювалися, що подальше розширення зони військових дій і поразка Китаю спонукають Росію до більш активних дій. У жовтні «Норт Чайна геральд» усіляко поширювала чутки про «російську небезпеку», прикриваючи ними власні агресивні прагнення. Губернатор Гонконгу на зборах ділових кіл заявив, що Росія має намір захопити Корею, але Великобританія не допустить цього. Подібні ж заяви звучали й у лондонській пресі. Ліберальна газета «Спікер» виступала за дипломатичне втручання, щоб Китай не опинився в залежності від Японії й не звернувся по допомогу до могутнього північного сусіда. Причому автор публікації натякав на приховане значення всіх цих порад, заявивши, що англійці повинні перетворити Піднебесну на другу Індію або Єгипет і що «Англія може зробити в Китаї у більших розмірах те, що вона щодня робить тепер у Єгипті та Індії»³⁰. Отже, британські

³⁰ Нароцницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860–1895. Москва : Мысль, 1972. С. 626.

правлячі кола просто боялися, що японо-китайська війна підірве їх переважаючий вплив у Китаї.

Британська преса розгорнула кампанію залякування Китаю, Японії та Кореї «російською небезпекою». «Дейлі ньюз» передбачала виступ Франції й Росії в разі падіння маньчжурської династії. Журнал «Ешиетік квотерлі рив'ю» стверджував, що Санкт-Петербург розраховує на Корею, бажає захопити незамерзаючий порт на Тихому океані, становить «серйозну загрозу англійській торгівлі та імперіалізму на Сході». Ця ж стаття засуджувала співчутливе ставлення одного з видних консерваторів Дж. Керзона до Японії й висловлювалася за те, щоб держави під керівництвом Великобританії та під приводом встановлення міжнародної гарантії цілісності й незалежності Кореї втрутилися у війну між Китаєм та Японією³¹. Британська преса підбурювала ці держави проти Росії, пропагуючи ідею об'єднання цих країн у блок під егідою Лондона.

Японо-китайська війна, фактично, спонукала правлячі кола Великобританії зближуватися з Японією як союзником у справі встановлення свого панування в Китаї й можливим зняттям у боротьбі проти Росії. У британській громадській думці існували різні погляди на події, що відбувалися на Далекому Сході, але найбільш впливові кола Великобританії не збиралися заважати Японії, якщо тільки вона не нападе на Шанхай.

Зауважимо, що ворожа риторика деяких англійських газет проти Японії не була загальною. Вона виявилася нетривалою й різко ослабла вже в жовтні – листопаді 1894 р., коли з'ясувалося, що Японія утримається від нападу на Шанхай і що японські війська отримали перемогу в Пхеньяні. «Ешиетік квотерлі рив'ю» опублікував у жовтні статтю Е. Опперта, який обґрунтовував «право» Японії на захоплення Кореї й переконував читачів у «неминучості» перемоги японців³².

Консервативні газети з початку війни відкрито виступали за Японію й скептично ставилися до панічних чуток, що поширювалися англійською пресою в Китаї. «Таймз» писала, що не слід брати на віру тривожні відомості про намір японців напасти на Шанхай³³. Газета абсолютно байдуже поставилася до побиття японськими солдатами

³¹ Нароцницький А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860–1895. Москва : Мысль, 1972. С. 626.

³² Там само. С. 628.

³³ Pelcovits N.A. Old China Hands and the Foreign Office. N.Y. : King's Crown Press, 1948. P. 9.

англійського консула в Сеулі, а потоплення японцями «Гоушена» газета навіть виправдовувала³⁴.

Глашатай інтересів важкої індустрії Великобританії та англо-індійських колоніальних кіл лорд Керзон, відомий своїм жорстким ставленням до Росії, висловлював припущення, що в разі перемоги Японії й захоплення нею території на азійському материка, Росія зблизиться з Китаєм, при цьому сам він був цілком на стороні Японської імперії, військова перевага якої йому здавалася безперечною.

Е. Ашмід-Бартлетт – консерватор, який двічі обіймав посаду лорда Адміралтейства, тісно пов'язаний з власниками сталеливарних заводів, у вересні 1894 р. відкрито виступив на захист союзу з Японією, заявляючи, що «японці природні союзники Лондона на Далекому Сході» і супротивники Росії.

У середині вересня «Таймз» зберігала мовчання у зв'язку з війною на Далекому Сході, але після перемог японців у Пхеньяні та на р. Ялу почала знову наполегливо висловлюватися на користь Японії і, поширюючи чутки про намір Санкт-Петербурга зайняти незамерзаючий порт у Кореї, підбурювала японців до ворожих дій проти Росії та заняття панівного становища в Кореї³⁵. 28 вересня в «Таймз» було опубліковано статтю, яка свідчила, що «незалежному існуванню Кореї приходить кінець» і що «ми повинні підтримати Японію й усунути втручання інших держав в японо-китайську війну, якби вони хотіли позбавити Японію плодів її перемог». Російський уряд, на думку «Таймз» повинен зрозуміти, що він не в змозі примусити Японію залишити Корейський півострів.

У той же час «Таймз» схвалювала заяви кабінету Розбері про намір підтримувати контакти з Росією у справах Далекого Сходу й навіть відзначала пом'якшення англо-російських суперечностей, але рішуче висловлювалася проти будь-якого натиску на Японію, оскільки вона, на думку газети, не відмовиться від жодної зі своїх претензій і буде відстоювати їх до повної перемоги. У листопаді «Таймз» обговорювала мирні пропозиції Китаю на умовах визнання незалежності Кореї й виплати японцям винагороди за військові витрати. Ці умови газета вважала недостатніми, щоб задовольнити Японію, яка бажає «своєї опіки над Кореєю» для проведення реформ³⁶.

Російські газети в цей же час відзначали, що Лондон підбурює Китай проти Росії й Франції, але що Великобританія бажає посилення

³⁴ Pelcovits N.A. Old China Hands and the Foreign Office. N.Y. : King's Crown Press, 1948. P. 11.

³⁵ Ibid. P. 9.

³⁶ Ibid.

Японії та їй не перешкоджатиме. Газета «Свет» писала, що англійці затримали замовлені Китаєм у Великобританії судна, і небезпідставно підозрювала, що Лондон швидше на стороні.

Прагнучи не допустити збитку від війни для своїх торгових інтересів на Далекому Сході й самостійного втручання в конфлікт Росії, кабінет Розбері прагнув підтримувати видимість контакту й сумісних дипломатичних дій із Санкт-Петербургом. 1 серпня 1894 р. глава Форин офісу Дж. Кімберлі, дізнавшись про оголошення війни, заявив, що Великобританії й Росії слід вжити спільних заходів для припинення війни³⁷. Але ні в серпні, ні у вересні британський уряд не зробив у цьому напрямку ніяких кроків.

На початку жовтня занепокоєння Лондона за долю далекосхідної торгівлі почало збільшуватися, і британський кабінет запитав думку всіх зацікавлених держав про те, чи схвалять вони спільне дипломатичне втручання на основі винагороди Японії за «військові витрати» й міжнародну гарантію незалежності Кореї. Під міжнародною гарантією британський уряд фактично мав на увазі англо-японо-китайський контроль над Кореєю і, як наслідок, посилення британського впливу на Далекому Сході. Проте ця пропозиція була абсолютна неприйнятною для Японії, кінцевою метою якої було встановлення повного контролю над Кореєю. Сваритися з Японією в Лондоні не хотіли, тому задум провалився.

У листопаді Форин офіс відновив свої пропозиції, але не зустрів підтримки ні в уряді США, що відверто потурав японській агресії, ні в Німеччині, зацікавленої в затягуванні японо-китайської війни з метою знайти привід для захоплення опорного пункту на Далекому Сході. Лорд Розбері погодився з німецькою думкою про «передчасність втручання» й уже не вважав, що Лондон може постраждати від продовження війни³⁸.

Імовірно, коли восени 1894 р. британська дипломатія виступила з пропозицією спільного втручання держав в японо-китайську війну, її справжня мета полягала не в стримуванні Японії, а в перешкодженні одноосібному виступу Росії, що для Великобританії було вельми небажаним.

Однак, британські торговельно-промислові кола вважали, що подальші поразки Китаю можуть призвести до народного повстання, скидання маньчжурської династії й відпадання Північного Китаю, який

³⁷ Красный архив. Т. II, XIV, XXI, L–LII, LVIII, LXXXVII Москва : Издательство Центрального архива РСФСР и СССР, 1922–1941. Т. L–LI, с. 52.

³⁸ McCordock R.S. British Far Eastern policy, 1894–1900. N.Y. : Columbia University Press, 1931. P. 113–114.

вислизнув би з-під їхнього впливу, особливо в разі втручання Росії. Але замість чинення тиску на Японію, Форин офіс почав радити китайському уряду зробити нові поступки Токію, які призвели б до завершення війни. Англійський посланець в Китаї Н. О'Конор указував цинському уряду, що визнання Китаєм незалежності Кореї й виплата Японії компенсації за військові витрати можуть призвести до врегулювання конфлікту. Переговори про це з китайськими сановниками велися у вересні й жовтні 1894 р. Російський посланець у Китаї граф Кассині вважав цей самостійний крок британського посла неузгодженим з принципом спільних дій держав і зауважував на прагненні Великобританії відігравати першу роль у справах Далекого Сходу³⁹.

Кассині доповідав, що ініціатива, яку проявив британський посланець, надаючи пораду Китаю піти на поступки, справила в Пекіні несприятливе враження. Російський уряд був готовий взяти участь у дипломатичному втручанні на основі визнання Китаєм незалежності Кореї, за умови згоди інших держав. Проте в Петербурзі відмовилися підтримати пункт про сплату Китаєм військових витрат Японії. Дізнавшись думку російського й німецького урядів, а також намір Японії продовжувати війну, британський кабінет вирішив не наполягати на втручанні. Коли ж Японія відхилила зроблені Китаєм, за порадою Великобританії, пропозиції, враження в Китаї від політики Уайтхоллу стало ще більш обтяжливим.

У Пекіні правильно оцінили ситуацію, зрозумівши, що британський уряд найменше турбується про інтереси Китаю. Китайці спробували звернутися до послуг США, але потім, не побачивши ніякого результату, стали шукати підтримки з боку Росії.

Після відхилення Японією пропозицій Великобританії глава Форин офісу лорд Кімберлі вважав нові дипломатичні кроки в цьому напрямку недоцільними. А британський посол у Петербурзі Ф. Ласселс, навіть отримав розпорядження вказати китайському послу, що згідно з останньою відповіддю Японії, незалежність Кореї й винагорода за військові витрати вже будуть неприйнятними для неї як умови мирного врегулювання⁴⁰.

Восени 1894 р. британська ліберальна преса гучно проповідувала принцип спільних дій «концерту великих держав» на Далекому Сході, висловлюючи свою незадоволеність політичною ізоляцією Великобританії та небажання допустити будь-які самостійні, без Лондону, дії інших держав у Східній Азії. Прем'єр-міністр лорд Розбері у своїх

³⁹ Нароцникий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860–1895. Москва : Мысль, 1972. С. 633.

⁴⁰ Там само.

промовах поставав як поборник «концерту держав» і прагнув заспокоїти підозри російського уряду щодо намірів Великобританії.

Однак, Китайська асоціація, відкинувши дипломатичну фразеологію, у кінці 1894 р. заявила, що поразка Китаю у війні стане зручним моментом для отримання концесій. У зверненні до лорда Кімберлі від 15 грудня 1894 р. Асоціація заявила, що Уайтхолл повинен скористатися сприятливим випадком і примусити китайський уряд прийняти всі англійські вимоги⁴¹. У квітні 1895 р. Шанхайський комітет Асоціації, підтриманий англійцями в Гонконгу, подав Генеральному комітету в Лондоні на розгляд низку вимог, які повинні були бути пред'явлені Китаю. Реалізація цієї програми поступово перетворило б Китайську імперію на британську колонію.

Тим часом Китай був розбитий і запросив миру. Японія готова була розпочати для виду мирні переговори, щоб цим попередити небезпеку іноземного втручання. Однак вона зовсім не збиралася доводити ці переговори до кінця та справді припиняти війну. 30 січня 1895 р. китайські вповноважені прибули в Кобе. Проте японська дипломатія, явно прагнучи затягнути війну, проголосила їх повноваження недостатніми. Під цим приводом японці продовжили військові дії.

Зважаючи на те, що події на Далекому Сході набували несприятливого обороту, МЗС Росії, як було вирішено на Особливій нараді 20 січня 1895 р., звернувся до західних держав з пропозицією чинити спільний дипломатичний тиск на Японію й вимагати захистити незалежність Кореї.

У цей час британський уряд, ще не знаючи, куди буде спрямована агресія Японії – на південь або на північ Китаю, уважав за краще підтримувати переговори з Росією та іншими державами, щоб не виявити завчасно свою позицію й перешкодити їхньому самостійному виступу. Крім того, ще на початку березня 1895 р. Китайська асоціація попереджала кабінет міністрів про те, що Японія може вимагати військово-морську базу біля південних берегів Китаю, що було небажано. Проте прагнення токійського кабінету домогтися від Китаю нових торгових привілеїв для іноземців Китайська асоціація схвалювала⁴².

У Лондоні не виключали, що Японія вимагатиме для себе морської бази й плацдармів на материках, де між Шанхаєм і Кантоном, і що японська агресія буде спрямована на південь. Такий оборот справи був абсолютно не вигідний для британських торгових кіл на Далекому

⁴¹ McCordock R.S. British Far Eastern policy, 1894–1900. N.Y. : Columbia University Press, 1931. P. 169.

⁴² Ibid. P. 171.

Сході, зацікавлених у тому, щоб японці не вторгалися до сфери «британських інтересів», а закріпилися в Кореї та Південній Маньчжурії, де потім зіштовхнулися б з Росією.

12 березня 1895 р. у м. Симоносекі на о. Хонсю в Японії розпочалися японо-китайські мирні переговори. 13 березня 1895 р. Китаю було вручено текст японських мирних умов. Вони передбачали відмову від сюзеренітету над Кореєю, яка оголошувалася незалежною. Ця «незалежність» Кореї повинна була лише маскувати фактичне панування Японії. Далі, японська дипломатія вимагала: Ляодунський півострів з південноманьчжурським узбережжям від корейського кордону до Інкоу, о. Формозу, Пескадорські острови, контрибуцію в 300 мільйонів таелів і низку комерційних пільг, включаючи відкриття семи нових портів для іноземної торгівлі й право навігації верхньою течією Янцзи.

27 березня 1895 р. російський посол у Лондоні барон Стааль повідомляв, що Кімберлі вирішив дочекатися поки Японія повідомить свої вимоги китайським представникам. У цей час британський кабінет усе ще не мав цих відомостей і продовжував твердити про своє бажання «досягти взаємного порозуміння» з Росією. Союзник Росії – Франція, також була стривожена японськими умовами миру, проте, не виявляла бажання вдаватися до спільних заходів примушення проти Японії, побоюючись втручання на боці останньої Великобританії. Французька дипломатія схилилася піти швидше шляхом отримання компенсацій. У той же час Париж і Лондон вжили заходів щодо закріплення в районах їхньої традиційної експансії в Китаї.

Тим часом, у зв'язку з початком японо-китайських переговорів у Петербурзі 30 березня 1895 р. відбулася третя Особлива нарада і знову під головуванням великого князя Олексія Олександровича. На ній були присутні: військовий міністр П. С. Ванновський, начальник Головного штабу генерал-ад'ютант М. М. Обручев, управляючий морським міністерством М. М. Чихачов, новий міністр закордонних справ князь О. Б. Лобанов-Ростовський, який замінив померлого М. К. Гірса, і міністр фінансів С. Ю. Вітте. Японські вимоги вже були відомі. Намір Японії утвердитися на Ляодунському півострові, звідки вона могла б тримати під постійною загрозою й Пекін, і Сеул, значною мірою зачіпав інтереси Росії та руйнував традиційну рівновагу сил на Далекому Сході. У зв'язку з мирними переговорами Японії та Китаю постало питання про подальший характер російської далекосхідної політики. Більш обережний, очікувальний підхід підказував необхідність розвивати відносини з Китаєм, які поступово могли б стати союзними. Швидкий перехід до активної політики спонукав,

навпаки, шукати зближення з Японією, яка могла б стати партнером у боротьбі з головним супротивником Росії – Великобританією.

У свою чергу, імператор Микола II схилився, у разі закріплення японців на Ляодунському півострові, до ідеї отримання компенсацій за рахунок Кореї, Ознайомившись з доповідями нового міністра закордонних справ князя О. Б. Лобанова-Ростовського, він вирішив не сваритися з японцями, що дало б Росії можливість придбати незамерзаючий порт на корейському узбережжі.

Ця тенденція могла б запанувати, коли б не С. Ю. Вітте. На перших двох нарадах він не брав активної участі в обговорюванні, але 30 березня ситуація змінилася. Великий князь Олексій Олександрович у дусі настроїв імператора обґрунтував лінію на змову з Японією й отримання компенсацій⁴³.

На противагу цій думці військовий міністр Ванновський запропонував вимагати від Японії зобов'язання очистити Корею, спонукати її відмовитися від Маньчжурії, не зупиняючись у разі потреби перед загрозою застосування сили. Міністр закордонних справ висловив серйозні сумніви в можливості зближення з Японією.

Після цього слово взяв С. Ю. Вітте, заявивши про своє право як міністра фінансів мати перший голос у справі, невдале вирішення якої може звести нанівець результати всієї попередньої фінансово-економічної політики.

Він уважав, що японо-китайська війна є, по суті, реакцією на будівництво Великої Сибірської залізниці й що ворожі дії Японії фактично спрямовані проти Росії. Не можна допустити закріплення Японії на Ляодунському півострові, оскільки це, – стверджував Вітте, – створить загрозу Росії та, імовірно, пізніше спричинить приєднання до Японії всієї Кореї. Отримавши величезну контрибуцію, японці посилять свої позиції на континенті, привернуть на свій бік монголів і маньчжур та розпочнуть нову війну. При такому розвитку ситуації Країна Вранішнього Сонця можливо вже через кілька років підкорить Китай. Якщо ж допустити японців до Маньчжурії, – переконував міністр фінансів, – то для охорони російських далекосхідних володінь і Сибірської магістралі буде потрібно сотні тисяч солдатів і значне

⁴³ Глушков В.В. Русско-японская война 1904–1905 гг. в документах внешне-политического ведомства России: факты и комментарии Москва : ИДЭЛ, 2006. С. 12–13.

збільшення флоту, причому рано чи пізно це неминуче призведе до зіткнення між Японією та Росією⁴⁴.

Виходячи з цих міркувань, Вітте пропонував відкинути думку про будь-які територіальні захоплення, що дало б можливість зберегти гарні відносини з Китаєм і дотриматися коректності щодо Європи. Одночасно необхідно рішуче заявити, – вважав він, – що Росія не могла допустити зайняття Японією Південної Маньчжурії й у разі невиконання цих вимог була б змушена вжити необхідних заходів. Міністр фінансів уважав цілком вірогідним, що при такій твердій політиці, та ще й в разі підтримки західних держав, справа не дійшла б до війни. Якщо ж усупереч очікуванням Японія не прислухалася б до дипломатичних наполягань, довелося б використовувати військово-морські сили, а можливо й армію. Для Росії, – підсумовував Вітте, – важливий не тільки прямий, але й непрямий результат подібного втручання – вона виступила б у ролі рятівника Китайської імперії, яка за цю послугу добровільно пішла б на поступки та, зокрема, дозволила б проведення Сибірської залізниці через Маньчжурію⁴⁵.

Опоненти Вітте – великий князь Олексій Олександрович і начальник Головного штабу М. М. Обручев – висловили побоювання, що при такому підході Росія наживе собі в особі Японії залятого ворога, який шукатиме підтримки в іншого, одвічного супротивника Росії – Великобританії.

Була висунута ідея компенсацій за рахунок Китаю. Міністр фінансів, визнаючи крайню небажаність війни, уважав, що зіткнення з Японією рано чи пізно неминуче, тому краще ризикнути тепер, поки суперник ще недостатньо сильний і не має союзників. Вітте був проти захоплення будь-якої частини китайської території, побоюючись, що за цим неминуче відбудеться розділ Китаю між державами й нові зіткнення на цьому ґрунті.

Хоча єдиного підходу на нараді вироблено не було, Вітте, за допомогою П. С. Ванновського й керівника морського міністерства Н. М. Чихачова зумів схилити учасників до підтримки своєї пропозиції. Було вирішено добиватися збереження статус-кво на півночі Китаю й запропонувати Японії відкинути ідею захоплення південної частини Маньчжурії. У разі ж відмови, пропонувалося оголосити, що Російська імперія «зберігає за собою свободу дій». Одночасно передбачалося

⁴⁴ Глушков В.В. Русско-японская война 1904–1905 гг. в документах внешне-политического ведомства России: факты и комментарии Москва : ИДЭЛ, 2006. С. 13.

⁴⁵ Там само. С. 14.

повідомити про це великим державам і Китаю, зазначивши при цьому, що Санкт-Петербург не прагне, зі свого боку, до будь-яких захоплень⁴⁶.

І все ж таки останнє слово залишалося за імператором, який, як наголошувалося, дотримувався іншої думки. Заслухавши доповідь великого князя, Микола II запросив учасників наради до себе на 4 квітня, проте не всіх. Цього разу були присутні великий князь Олексій Олександрович, військовий міністр Ванновський, міністр закордонних справ і міністр фінансів. Вітте згадував у своїх мемуарах: «У присутності Його Величності я знову повторив мої думки; інші або зовсім не заперечували, або ж заперечували вельми неістотно, урешті-решт, государ погодився прийняти мою пропозицію, і князеві Лобанову-Ростовському доручено було привести її до виконання»⁴⁷.

Голова МЗС з енергією перейшов до виконання отриманого доручення. Уже 11 квітня, під час роботи четвертої Особливої наради, було повідомлено, що німецький уряд заявив про свою готовність приєднатися до Росії у випадку, якщо вона виступить за обмеження японських завоювань. Обіцянку діяти солідарно з Росією дала так само Франція. Зважаючи на нову, більш сприятливу міжнародну обстановку більшість членів наради на чолі з С. Ю. Вітте висловилися за те, щоб не дозволити Японії утвердитися на материку.

Німецький уряд, в свою чергу, збирався не «оберігати» свої торгові інтереси, яким ніхто не загрожував, а перейти, у слід за іншими державами, до захоплення опорних пунктів на китайській території. Щодо Великобританії, то її уряд і преса були стривожені чутками про майбутній ніби то після укладання миру союз між Китаєм та Японією з метою підриву впливу європейських країн у Східній Азії. У тому, щоб перешкодити такому союзу, були зацікавлені всі європейські держави, але більше за всіх Великобританія. Чутки про можливість укладання оборонного й наступального японо-китайського союзу після підписання миру поширювали не тільки деякі японські газети, але й китайський канцлер Лі Хунчжан, який бажав у такий спосіб спровокувати втручання держав у Симоносекські переговори.

Саме в цей вирішальний момент стало відомо, що британський уряд вирішив утриматися від втручання в переговори між Японією та Китаєм. Дізнавшись, що Японія претендує на Порт-Артур і що союзу між Китаєм та Японією, спрямованого проти «європейського впливу» не буде, чого так побоювалися в Лондоні, прем'єр-міністр лорд Розбері

⁴⁶ Глушков В.В. Русско-японская война 1904–1905 гг. в документах внешне-политического ведомства России: факты и комментарии Москва : ИДЭЛ, 2006. С. 14–15.

⁴⁷ Витте С.Ю. Воспоминания. Т. II. Таллинн Москва : Скиф Алекс, 1994. С. 44.

та міністр закордонних справ Дж. Кімберлі дійшли висновку, що умови майбутньої мирної угоди цілком відповідають інтересам Великобританії. За свідченням заступника голови Форин офісу Е. Грея саме тому Дж. Кімберлі й утримався від участі в спільному виступі держав⁴⁸. Не дивно, що при цьому Грей замовчував про те, що захоплення Японією Порт-Артуру та Ляодунського півострова неминуче призвело б до зіткнення між Японією і Росією та що саме це британські правлячі кола вважали найбільш вигідним для себе.

Позиція Великобританії у зв'язку з Симоносекським миром остаточно прояснилася 5 квітня 1895 р., якраз тоді, коли в Лондоні стали відомі точні умови цього договору. Барон Стааль був прийнятий у Форин офісі, і Дж. Кімберлі заявив йому, що перехід у руки Японії Порт-Артуру й частини Маньчжурії порушує політичну рівновагу на Далекому Сході, загрожує безпеці Пекіна й може «скомпрометувати» незалежність Кореї. Проте коли російський посол безпосередньо запитав його про можливість спільного виступу, британський міністр відповів, що економічні інтереси Англії та її торгівля зосереджені переважно в Нанкіні, Шанхаї та на р. Янцзи і, що Великобританія «ймовірно, повинна буде проявити відому стриманість у майбутньому впливі на японський уряд»⁴⁹.

Зі слів Дж. Кімберлі «питання ще вимагало роз'яснення». Наступного дня барон Стааль знову відвідав британське зовнішньополітичне відомство й дізнався, що там відомі не лише територіальні, але й торгові вимоги Японії, і що вони також надзвичайно вигідні для Великобританії, оскільки мають поширитися нею через принцип найбільшого сприяння. Того ж дня на Даунінг-Стріт відбулося засідання, яке одногосно ухвалило рішення не втручатися в японо-китайські переговори⁵⁰.

Отже, британський кабінет знаходив умови мирного договору вигідними для себе та не збирався брати участь у спільному виступі держав проти Японії. Тим більше, що в Лондоні були впевнені, що такий виступ без підтримки Великобританії не можливий.

Тим часом китайський уряд, який не мав сил для опору, був змушений прийняти важкі умови, продиктовані японською стороною. 17 квітня 1895 р. було підписано Симоносекський мирний договір. За умовами якого Китай визнавав «незалежність» Кореї, передавав Японії о-в Формозу (Тайвань) та Пескадорські (Пенхуледао) острови, а також сплачував контрибуцію в розмірі 200 млн. лян. Крім того для

⁴⁸ Grey of Fallodon, E. Twenty-five years, 1892–1916 Vol. I. N.Y. : Frederick A. Stokes company, 1925. P. 23–25.

⁴⁹ Ibid. P. 25.

⁵⁰ Ibid.

іноземної торгівлі були відкриті 7 нових портів, японці отримали право відкривати підприємства у всіх китайських портах та право ввозити до Китаю товари сплачуючи лише ввізне мито⁵¹. Погоджуючись на цей принижуючий мир, представник Піднебесної імперії Лі Хунчжан таємно розраховував на іноземне втручання.

Оскільки мир уже було підписано, російському уряду не можна було марно гаяти час. Цю думку розділяла й російська преса. У квітні – травні 1895 р. у «Московских ведомостях» було опубліковано 39 тільки передових статей про ситуацію на Далекому Сході. Уже 6 квітня «Московские ведомости» закликали до рішучого виступу проти Японії, не зупиняючись навіть перед війною. Газета висунула гасло – «Ні п'яді землі, ні тіні впливу Японії на Азіатському материку» 12 квітня «Московские ведомости» сформулювали тезу, яка в подальші роки обґрунтовувала політику Росії на Далекому Сході. «Час усвідомити й відкрито заявити, – писав автор статті, – що Азії ми потрібні заради її власної користі. Горе тому, – погрожував він, – хто там стане на шляху мирного розвитку Росії»⁵². 20 квітня газета «Новое время» писала: «Росія не може допустити встановлення протекторату над Коресю, якого домоглася для себе Японія за умовами договору. Навіть якщо тільки Порт-Артур опиниться під владою Японії, то це завдасть великого матеріального збитку Росії та її престижу як великої держави»⁵³.

Нарешті, 23 квітня 1895 р., представники Росії, Німеччини та Франції в Токіо одночасно, але кожен окремо, вимагали від японського уряду відмови від Ляодунського півострова. Німецька нота виявилася найбільш категоричною: вона була складена в образливому для Японії тоні. Більше того, німецький посланець у Токіо барон фон Гутшмідт, на відміну від своїх російського й французького колег, погрожував Японії війною⁵⁴.

Приєднання Німеччини до демаршу Росії та Франції було сприйнято в Лондоні й Токіо як «цілковиту несподіванку». Віконт Аокі, японський повірений у Берліні, у вузькому колі своїх наближених роздратовано зауважував: «Я не знаю, чим пояснити участь Німеччини. Я можу тільки припустити, що причиною цього є тимчасове божевілля кайзера». Барон Стааль також повідомляв з Лондона, що для англійців

⁵¹ Treaties between the Empire of China and Foreign Powers. Shanghai : North-China Herald Office, 1902. P. 181–184.

⁵² Московские ведомости. Москва, 1895–1898. 6.IV.1895, с. 1.

Московские ведомости. Москва, 1895–1898.

⁵³ Asakawa K. The Russo-Japanese conflict. Its causes and issues. N.Y.; London : Kennikat press, 1970. P. 71.

⁵⁴ Ibid. P. 132.

виступ Німеччини став повною несподіванкою та що вони були вражені й здивовані її втручанням⁵⁵.

Після спільного демаршу трьох держав британські дипломати опинилися в складному становищі. З одного боку, вони все ще сподівалися, що Японія не поступиться натиску Росії, Франції та Німеччини, а в Росії не вистачить сил, щоб ризикувати війною з Японією. З іншого, – було очевидно, що з приєднанням Німеччини шанси на успіх втручання різко зросли. Дж. Кімберлі почав побоюватися, що в разі успіху три держави отримають від Китаю «винагороду», а Великобританія втратить право висувати подібні вимоги. Тому британський уряд почав натякати, що він, мабуть, ще буде брати участі у втручанні держав. Лорд Розбері заявив про це російському, а Кімберлі німецькому послу.

Імовірно, що ця спроба британського уряду залучитися до втручання мала на меті перешкодити його успіху, а в разі, якщо це не вийшло б, «право» разом з іншими вимагати від Китаю «компенсацій». Британський кабінет намагався зав'язати дискусію, щоб дати японцям можливість виграти час. Він запропонував Санкт-Петербургу заздалегідь вимагати від Японії копію трактату з Китаєм. Але цей маневр був розгаданий російською дипломатією. Міністр закордонних справ Росії князь О. Б. Лобанов-Ростовський заявив, що всі найважливіші пункти трактату йому відомі від самого японського уряду та що «демарш, запропонований Англією, спричинить тільки даремну витрату часу».

Отже, лондонський кабінет не зміг запобігти взаємодії трьох держав. Активно підтримати Токіо в Лондоні також не були схильні, оскільки це поставило б Великобританію в положення відкритого ворога щодо Китаю, а це було не вигідно. Можна було не сумніватися, що у випадку війни Японія зазнає поразки, яка надовго затримає зростання її військової потужності. З цього погляду Великобританії було вигідно, щоб токійський уряд поступився вимогам Росії, Німеччини й Франції та відмовився від Порт-Артуру. Побоюючись завзятості Японії та розгрому її флоту, британський уряд порадив Токіо проявити помірність і піти на поступки державам.

Росія, Франція й Німеччина мали в далекосхідних водах значні військово-морські сили, які могли загрожувати морським комунікаціям японської армії в Китаї. Тому їх виступ справив на Японію витверезливу дію. Але перш ніж поступитися, японські міністри зробити кілька спроб провести переговори. Японському послу в Петербурзі Нісі було

⁵⁵ Asakawa K. The Russo-Japanese conflict. Its causes and issues. N.Y. ; London : Kennikat press, 1970. P. 133.

доручено «гарантувати російські інтереси» й «незалежність» Кореї, а російський повірений у Токіо М. О. Хитрово отримав завірення про те, що Японія відмовиться від Ляодунського півострова й залишить собі лише Порт-Артур та Даляньвань. Однак Микола II на цей раз міцно тримався ухваленого рішення й на телеграмі Хитрово від 24 квітня з роздратуванням написав: «Потрібно рішуче заявити, що ми не можемо допустити японців на північному узбережжі Печилійської затоки. Отже, про Порт-Артур та про Талієнвань і мови бути не може. Це моє останнє слово! Те, що говорить японський посланець про незалежність Кореї, то це просто курям на сміх і іронічне знущення над нашою поблажливою політикою на Сході!»⁵⁶.

Рішучі вимоги держав змусили японський уряд поступитися. 10 травня 1895 р. уряд Японії публічно заявив про повернення Китаю Ляодуна, діставши собі, щоправда, збільшення контрибуції на 30 млн. таелей. «Японію, таким чином, не тільки позбавили єдиного наміченого нею на материку територіального надбання, – відзначав Б. О. Романов, – але й сама дипломатична процедура, з цим пов'язана, не обійшлася для неї без формального приниження»⁵⁷.

Вимушена ревізія Симоносекського договору виявила для правлячих кіл Японії ворога номер один на шляху їхніх експансіоністських далекоглядних планів. З того часу Країна Вранішнього Сонця, використовуючи отриману від Китаю контрибуцію, розвернула підготовку до війни проти Росії. Японія поспішала завершити військові приготування раніше, ніж буде побудована Велика Сибірська залізниця.

Отже, японо-китайська війна, стала чинником ще більшого загострення російсько-британських протиріч. Перегляд умов Симоносекської угоди сплутала карти британській дипломатії. У цій ситуації Великобританія втратила можливість вирішального впливу на розвиток подій на Далекому Сході. Загалом це призвело до тимчасового уповільнення експансії європейських держав у регіоні.

Щодо Росії, то правлячі кола цієї держави продемонстрували здібність до нестандартних рішень, що виявилось несподіванкою для Лондона й дозволило посилити авторитет серед інших держав. У подальшому можливість повторення сумісного російсько-німецько-французького демаршу, стало справжнім жахом для Лондона й Токіо. Ситуація ставала ще більш загрозливою для Об'єднаного Королівства у зв'язку з перспективою російсько-китайського зближення.

⁵⁶ Нароцницький А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860–1895. Москва : Мысль, 1972. С. 756.

⁵⁷ Нароцницький А.Л. Губер А.А., Сладковский М.И., Бурлингас И.Я. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. I. Москва : Мысль, 1973. С. 160.

2. Зміни міжнародної ситуації на Далекому Сході в 1895–1896 рр. Втрата Великобританією провідних позицій та зростання впливу Росії

Японо-китайська війна 1894–1895 рр. і Симоносекський мир розкрили всю слабкість Піднебесної імперії. Спроба Японії придбати володіння на материк закінчилася невдачею, але захоплення Тайваню й Пескадорських островів означало по суті початок поділу Китаю. Великі держави, які виступали під гаслом «захисту» китайських інтересів та в ролі «нейтральних» спостерігачів, прагнули використати ситуацію, що склалася, у своїх інтересах.

Щодо Росії, то її вплив на розвиток подій в Китаї помітно посилювався. Надалі, намагаючись закріпити досягнутий успіх, російська дипломатія скористалася моментом, коли китайським правлячим колам знадобилися гроші для сплати контрибуції. Цинський уряд звернувся до лондонських, паризьких і берлінських банкірів, але вони погоджувалися надати Пекіну позику за умови встановлення контролю над китайськими фінансами. Такий контроль був би для Петербурга серйозною перешкодою в справі посилення російського впливу в Східній Азії. У цих умовах треба було діяти рішуче.

Улітку 1895 р. скориставшись суперництвом німецьких і французьких банкірів, міністр фінансів Росії С. Ю. Вітте запропонував китайському уряду позику в 100 млн. руб. під гарантію російського уряду. Наступним кроком стало утворення, за участю Санкт-Петербурзького міжнародного банку, російсько-французького банківського синдикату. Контракт був підписаний 6 липня 1895 р. Він містив зобов'язання Китаю не погоджуватися на іноземний контроль над своїми фінансами, якщо в ньому не братиме участь російська сторона. Німеччина, як і Великобританія, були усунені від участі в цій фінансовій операції.

Політичні та економічні позиції Великобританії в Китаї після японо-китайської війни були підірвані, і британська преса звинувачувала в цьому кабінет А. Розбері, жалкуючи про «втрачені можливості». Журнал «Контемпорарі рев'ю» в липні 1895 р. помістив статтю Р. Бретта, у якій наголошувалося на тому, що Великобританія втратила нагоду досягти домовленості про зайняття Росією порту Лазарева, Японією – Порт-Артуру, а Великобританією – острова Чжоушань⁵⁸. У вересні 1895 р. «Таймз» відмічала, що, не взявши участь у Симоносекському втручанні, Лондон втратив можливість оволодіти Тайванем і що треба поспішати отримати компенсації за визнання Лондоном

⁵⁸ Нарочницкий А.Л. Губер А.А., Сладковский М.И., Бурлингас И.Я. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. I. Москва: Мысль, 1973. С. 160.

захоплення Тайваню японцями. Загалом, уряд Розбері, на думку «Таймз», був винен у підриві виняткової торгової переваги й політичного впливу Великобританії в Китаї⁵⁹.

У червні 1895 р. у Пекіні були підписані спеціальні конвенції між Францією та Китаєм, які надавали першій низку привілеїв у прикордонних з Тонкіном районах. Тим самим було зроблено рішучий крок до проникнення французького капіталу в південні провінції Китаю. Кордон між Китаєм і Тонкіном був «виправлений» на користь Франції, для її торгівлі було відкрито низку міст. Франція отримала також привілеї в гірничодобувній промисловості Юньнаня, Гуандуна та Гуансі й право продовжувати на китайську територію залізниці, як існуючі, так й ті, які ще тільки будуть побудовані в Аннамі. Це спричинило різке невдоволення британських торговельно-промислових кіл, пов'язаних з Далеким Сходом.

Велике занепокоєння в Лондоні також викликав і народний рух, що розгорнувся в Китаї влітку 1895 р. проти іноземних, зокрема англійських місіонерів, діяльність яких часто виходила за межі релігії. Поразка у війні, принизливий мирний договір і зростаюче проникнення в країну іноземного капіталу, що призвело до розорення місцевого населення, підсилили ненависть народу до іноземців. Місіонерів народ ненавидів, вважаючи їх порушниками старовинних звичаїв і винуватцями всіх бід країни. Народні хвилювання охопили безліч населених пунктів, особливо вони спалахнули в Сичуані та у Фуцзяні, де відбулося побиття місіонерів, деякі з яких були вбиті. Найбільше постраждали католицькі місіонери, але були розгромлені також англійські й американські протестантські місії й каплиці. Заворушення ці часто відбувалися при потуранні й навіть підбурюванні місцевої влади⁶⁰.

Уряд Великобританії вимагав покарання винуватців безладів, усунення сичуанського намісника й виплати грошової компенсації. Одночасно американський повірений Ч. Денбі наполягав на створенні міжнародної комісії для розслідування подій. Не отримавши «задоволення» своїх вимог, британський уряд наказав адміралу Буллеру увійти з ескадрою в Янцзи та бомбардувати Нанкін. Після заяви британського посла Н. О'Конора про це 29 вересня богдыхан видав указ про усунення намісника Сичуані з посади⁶¹.

Китайська асоціація, стривожена розмахом народних виступів, радила уряду скористатися випадком, щоб вимагати у вигляді

⁵⁹ Times. London, 1891–1902. 26.IX.1895, p. 7.

⁶⁰ Ibid., p. 8.

⁶¹ Зарина Л.Л. Британский империализм в Китае (1896–1901). Москва : Наука, 1970. С. 18.

компенсації відкриття для іноземної торгівлі р. Сицзян, а також нових пілг для збуту іноземних товарів у Південному Китаї тощо. Але спроба англійського посланця порушити перше із зазначених питань, закінчилася невдачею. Коли ж Н. О'Конор спробував перешкодити наданню Францією позики Китаю та дозволив собі грубі й нешанобливі вислови щодо китайських міністрів і богдыхана, китайський уряд почав вимагати його відкликання. Символічно, що після відзиву з Пекіна, О'Конор був призначений послом у Санкт-Петербурзі⁶².

Тим часом у липні 1895 р. на зміну ліберальному кабінету Розбері до влади у Великобританії прийшов уряд лорда Р. Солсбері, у складі якого були консерватори і ліберали-юніоністи. Ліберальна партія, що так і не зуміла подолати розкол у своїх лавах, була усунена від влади на десять років. Британським банківським, торговельно-промисловим і колоніальним колам здавалося, що консерватори проводитимуть зовнішню політику сміливіше й рішучіше за лібералів. Ці кола чинили на політику уряду Солсбері зростаючий вплив, тому головні його зусилля були спрямовані на розширення британських колоніальних володінь і ринків вивозу британського капіталу.

У Санкт-Петербурзі уважно стежили за першими кроками нового британського кабінету міністрів. Барон Є. Є. Стааль доповідав з Лондона, що призначення Дж. Чемберлена міністром колоній і присутність у міністерстві закордонних справ лорда Керзона здаються «поганою прикметою». Особливо важко, на думку російського посла, буде домовитися з Солсбері в справах Далекого Сходу й Середньої Азії. І дійсно, уряд Солсбері не тільки продовжив лінію на зближення з Японією проти Росії та Китаю, але й доклав зусиль, щоб відновити свої позиції в Східній Азії.

У той же час на півночі Китаю продовжували загострюватися англо-російські суперечності. Британська дипломатія та преса робили все для того, щоб налаштувати китайський уряд проти Росії, і підбурювали Токіо до військових приготувань. Лондонський журнал «Економіст» та англійські далекосхідні газети відкрито закликали японців до війни. Невдоволені необхідністю ділити вплив у Китаї з Росією та Францією, британські газети, за якими стояли певні торговельно-промислові кола, поширювали різні чутки, прагнучи спонукати уряд захопити який-небудь порт у Кореї та Північному Китаї й, тим самим, отримати «компенсації».

Ці загарбницькі плани прикривалися гаслом «захисту» Піднебесної імперії від Росії. У жовтні 1895 р. “Obsever. London” надрукувала

⁶² История XIX века. Т. VIII. / Под ред. Лависс, Рамбо. Москва : ОГИЗ Гос. соц.-эконом. изд-во, 1939. С. 323.

провокаційне повідомлення свого кореспондента в Гонконзі, щодо отримання Санкт-Петербургом концесії на будівництво залізниці до Порт-Артуру та підготовки російського флоту до зайняття цього порту, після чого, нібито, вся Маньчжурія буде перетворена на «російську провінцію»⁶³. Повідомлення повинно було підштовхнути британські правлячі кола до енергійного наступу на Китай і стало сигналом до початку жорсткої кампанії в англійській пресі з метою загострити російсько-китайські відносини й спонукати Японію відмовитися від обіцянки повернути Порт-Артур цинській владі.

Тим часом, повідомлення «Таймз» про захоплення Росією Порт-Артуру викликало справжню газетну війну й підштовхувало міністра закордонних справ Росії князя О. Б. Лобанова-Ростовського відправити до Лондона, Берліна й Парижа телеграми зі спростуванням надрукованої в «Таймз» фальшивки. Солсбері був змушений визнати, що повідомлення в «Таймз» – вигадка, але при цьому різко засудив позицію російської преси. Проте в листі до посла в Лондоні голова зовнішньополітичного відомства Росії зазначав, що англійські газети самі спонукають російську пресу до «нападок» на Англію та що, на відміну від Англії, у Росії думки газети «не впливають на уряд».

Урешті-решт, кампанія в британській пресі, спрямована на збудження в Пекіні ворожості до Росії, не мала успіху. Переконавшись у тому, що часи неподільного політичного й економічного впливу в Китаї минули, британські правлячі кола виступили з відкритими планами розділу країни на «сфери впливу». Так, Р. Солсбері в промові, проголошеній на прийомі в лорда-мера Лондона, нагадав слова Б. Дізраелі про те, що «в Азії всім вистачить місця». Британські підприємці розраховували на економічну слабкість Росії на Далекому Сході, і Солсбері переконував слухачів, що Великобританія може не боятися суперників. «Ми, – заявив прем'єр, – можемо дивитися з повною байдужістю на дії тих, якщо такі знайдуться, хто думає, що зможе усунути нас з цієї родючої й комерційної розвиненої території, або хто вважає, що може побити нас на світовому ринку»

Змову про розділ Китаю також вважали можливою «Вестмінстер газетт» і «Обзервер», які засуджували «шаленство» англійської преси, яке вона демонструвала під час оцінки зовнішньої політики Росії, але вимагали визнання останньою переважаючої комерційної першості в Китаї. 27 жовтня 1895 р. «Обзервер» помістив статтю, автор якої вважав, що слід примиритися із зайняттям Росією в майбутньому морської бази на Далекому Сході, що жодна «мисляча людина в Сполученому Королівстві не думає, що Росія споруджує залізницю

⁶³ Obsever. London. 1895–1898. 25.X.1895. P. 9.

через Сибір вартістю в 40 000 000 тільки з метою побудувати закінчення її на незамерзаючому порту»⁶⁴. У свою чергу, «Таймс» 29 жовтня писала про бажаність домовитися з Росією про компенсації, які б Лондон отримав у разі захоплення росіянами Порт-Артуру⁶⁵. Подібні думки на межі 1895–1896 рр. висловлювали більшість англійських газет – і консервативних, і ліберальних.

Так, на початку наступного року в «Единбург рев'ю» з'явилася програмна за своїм змістом стаття «Політичні й торгові справи в Азії», яка детально аргументувала необхідність розділу Китаю на сфери впливу. На думку автора, Європі потрібні в Азії «нові ринки» та «джерела робочої сили». Він рекомендував Великобританії та Росії укласти спільну угоду про розмежування на всьому просторі «від Стамбула до Пекіна» з тим, щоб Росія отримала незамерзаючий порт на Далекому Сході, але визнала б за Великобританією право на економічне панування в Азії. За словами автора статті, Санкт-Петербург проводив «військову політику експансії», а Лондон безневинну політику пов'язану з вирішенням проблеми «надлишку багатства й капіталу». Це, втім, не перешкоджало йому вимагати і для англійців військово-морської бази на узбережжі Північного Китаю.

У статті висловлювалося співчуття з приводу японо-китайської війни й стверджувалося, що британському уряду слід було «втримати пекінське міністерство від фатальної помилки розриву з Японією через корейське питання». У результаті цієї помилки, зазначалося в статті, Китай звернувся до Росії й Франції, а Лондон не зумів об'єднати проти Росії Китай та Японію.

Висловлюючи надію на збереження за своєю країною торговельної переваги на Далекому Сході, автор підкреслював, що «Англія та Японія мають багато різних причин для угоди з основних принципів їхньої зовнішньої та торговельної політики». Щодо військового союзу з Японією, то до нього слід вдаватися тільки в крайньому випадку. Японія була ще надто слабкою, щоб воювати з Росією, а зіткнення між Великобританією й Росією, якщо остання буде відкинута і від Босфору, і від Тихого океану та переорієнтується на індійський кордон, вбачалося автору небезпечним, зважаючи на можливе в цьому випадку повстання народів Індії проти британського панування⁶⁶.

Відповідно до побажань далекосхідних торгових кіл, Китайська асоціація окреслила програму найближчих дій у Китаї, яку повинен був

⁶⁴ Observer. London. 1895–1898. 27.X.1895. P. 5

⁶⁵ Ibid. P. 9.

⁶⁶ Нароцницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860–1895. Москва : Мысль, 1972. С. 812.

наслідувати Уайтхолл. У відомство закордонних справ було надіслано лист, у якому Асоціація вимагала від уряду взяти на себе «відповідальність за реорганізацію й управління Китаєм за єгипетським зразком»⁶⁷. На засіданні Китайської асоціації 4 листопада 1895 р. було висловлено вимогу негайного часткового розділу Китаю, захоплення островів Чжоушань і Пескадорських та переходу до політики придбання «сфер впливу». 6 листопада голова Китайської асоціації У. Кесвік зазначав, що острови Чжоушань забезпечать монопольний контроль над басейном Янцзи й відкриють шлях у провінцію Сичуань. Для обговорення цих питань було вирішено відправити делегацію до прем'єр-міністра Р. Солсбері.

16 листопада 1895 р. Р. Солсбері прийняв представників Китайської асоціації, які запропонували проект розділу Китаю за угодою з Росією, з тим, щоб остання отримала Порт-Артур, а Великобританії б відійшли острови Чжоушань, панування над Шанхаєм і долиною Янцзи. У. Кесвік також заявив про бажаність відкриття для британської торгівлі р. Сицзян і спорудження залізниці між Бірмою та Юньнанью. Прем'єр обіцяв прийняти це до уваги й заявив, що уряд не допустить утиску англійських інтересів⁶⁸.

ВИСНОВКИ

Отже, японо-китайська війна 1894–1895 рр. призвела до поглиблення російсько-британських протиріч на Далекому Сході. Стурбований перспективою зростання впливу Росії в регіоні, у зв'язку з будівництвом Великої Сибірської залізниці, Лондон під час конфлікту відкрито зайняв прояпонську позицію. У той же час Уайтхолл намагався спрямувати японську агресію на північ Китаю, у бік російського кордону, оберігаючи райони, у яких було зосереджено головні британські торгові інтереси.

У свою чергу, успіхи Росії призвели до трансформації політики Великобританії й спонукали британські правлячі кола незабаром після симонсекського втручання виступити з відкритою пропагандою розділу Китаю на «сфери впливу».

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджується далекосхідний вектор зовнішньої політики Великої Британії в умовах загострення колоніального суперництва з Російською імперією на рубежі XIX–XX ст. Проаналізовано

⁶⁷ Pelcovits N.A. *Old China Hands and the Foreign Office*. N.Y. : King's Crown Press, 1948. P. 177, 183.

⁶⁸ Ibid. P. 187–189.

геополітичні, економічні та стратегічні чинники, які визначали британські інтереси в Східній Азії та впливали на формування зовнішньополітичного курсу Лондона. Особливу увагу приділено розвитку британсько-російського протистояння на Далекому Сході, боротьбі за сфери впливу в Китаї, Кореї та Маньчжурії, а також значенню регіону для забезпечення безпеки Британської імперії та збереження її торговельно-економічних позицій.

Розглянуто еволюцію дипломатичних механізмів реалізації британської політики, зокрема використання союзницьких відносин, економічних важелів і військово-морської присутності для стримування російської експансії. Висвітлено роль англо-японського союзу 1902 р. як одного з ключових інструментів британської стратегії на Далекому Сході та його вплив на зміну балансу сил у регіоні. Досліджено наслідки російсько-японської війни 1904–1905 рр. для трансформації міжнародних відносин у Східній Азії та коригування зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії.

Зроблено висновок, що далекосхідний напрям став важливим елементом глобальної політики Великої Британії наприкінці XIX – на початку XX ст., а суперництво з Російською імперією суттєво вплинуло на формування британської дипломатичної стратегії, сприяло пошуку нових форматів міжнародного співробітництва та визначило особливості розподілу сил у регіоні напередодні Першої світової війни.

Література

1. Asakawa K. The Russo-Japanese Conflict: Its Causes and Issues. New York ; London : Kennikat Press, 1970. 373 p.
2. British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. Vol. I–II. London : His Majesty's Stationery Office, 1927.
3. Grey of Fallodon E. Twenty-Five Years, 1892–1916. Vol. I. New York : Frederick A. Stokes Company, 1925. 334 p.
4. Grey of Fallodon E. Twenty-Five Years, 1892–1916. Vol. II. New York : Frederick A. Stokes Company, 1926. 378 p.
5. McCordock R. S. British Far Eastern Policy, 1894–1900. New York : Columbia University Press, 1931. 376 p.
6. Observer. London, 1895–1898.
7. Oxford Slavonic Papers. Oxford, 1955.
8. Pelcovits N. A. Old China Hands and the Foreign Office. New York : King's Crown Press, 1948. 317 p.
9. Times. London, 1891–1902.
10. Treaties between the Empire of China and Foreign Powers. Shanghai : North-China Herald Office, 1902. 358 p.

11. Блох Ю. М. Внутрішньополітичні дискусії в Англії стосовно зовнішньої політики країни на початку XX століття (1902–1914 pp.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.
12. Богданова Т. Г. Джон Хей та американо-англійські відносини в Китаї (1897–1900) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Луганськ, 2010. 20 с.
13. Витте С. Ю. Воспоминания. Т. 2. Таллинн ; Москва : Скиф Алекс, 1994. 576 с.
14. Глушков В. В. Русско-японская война 1904–1905 гг. в документах внешнеполитического ведомства России: факты и комментарии. Москва : ИДЭЛ, 2006. 576 с.
15. Гражданин. Санкт-Петербург, 1896–1905.
16. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века. Москва : Изд-во АН СССР, 1951. 607 с.
17. Зарина Л. Л. Британский империализм в Китае (1896–1901). Москва : Наука, 1970. 248 с.
18. История дипломатии. Т. 2. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1945. 424 с.
19. История XIX века. Т. 8 / под ред. Э. Лависса, А. Рамбо. Москва : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1939. 552 с.
20. Красный архив. Т. II, XIV, XXI, L–LII, LVIII, LXXXVII. Москва : Издательство Центрального архива РСФСР и СССР, 1922–1941.
21. Международные отношения на Дальнем Востоке (1870–1945 гг.). Москва : Государственное издательство политической литературы, 1951. 790 с.
22. Московские ведомости. Москва, 1895–1898.
23. Набока О. В. Тайвань та політика Великобританії на Далекому Сході в 20–90-х pp. XIX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Луганськ, 2006. 20 с.
24. Нарочницкий А. Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860–1895. Москва : Мысль, 1972. 899 с.
25. Нарочницкий А. Л., Губер А. А., Сладковский М. И., Бурлингас И. Я. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1. Москва : Мысль, 1973. 324 с.
26. Нарочницкий А. Л., Губер А. А., Сладковский М. И., Бурлингас И. Я. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 2. Москва : Мысль, 1973. 287 с.

27. Питльована Л. Ю. Англо-німецькі відносини на рубежі XIX–XX століть: проблема колоніального поділу Африки : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2003. 20 с.

28. Савенков В. В. Великобританія та проблема будівництва Суецького каналу : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Луганськ, 2005. 20 с.

29. Сладковский М. И. Китай и Англия. Москва : Наука, 1980. 351 с.

30. Сталовєрова Г. В. Еволюція британського колоніалізму (1914–1921) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернігів, 2008. 19 с.

Information about the author:

Zhukov Oleksandr Volodymyrovych,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of World History, International
Relations and Methods of Teaching Historical Disciplines

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

87 Romenska Str/, Sumy, 40002, Ukraine